

неможливо визначити кількість ситуацій об'єктивної реальності, знаками яких виступають прислів'я і приказки, так неможливо визначити кількість варіантів. У цьому контексті неминуче постає питання, де межа між узуальним і okazіональним варіантами. Очевидно, слід вважати, що межу визначає комунікативна інтенція автора. Її наслідком є руйнація семантичної структури узуальної паремії і виникнення нової одиниці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. – 3-є вид. – К., 2007. – 856 с.; 2. Вальтер Х., Мокиєнко В.М. Антипословицы русского народа. – СПб., 2005. – 576 с.; 3. Норман Б.Ю. Славянские паремии: архаика и новации, мудрость и алогизм // Opera Slavica. Slavistické rozhledy. – R. XVII. – 2007. – № 2. – S.1-12; 4. Алексеенко М.А. Негативен ли образ женины в языке? // Слово в словаре и дискурсе: Сборник научных статей к 50-летию Харри Вальтера. – М., 2006. – С. 22-30; 5. Čelakovský F.L. Mudroslovní národu slovanského ve příslovích / Do tisku přípr., rejstříkem, pozn. a dosl. opatř. Karel Dvořák. – 3. vyd. – Praha: Vyušehrad, 1949. – 922 s.; 6. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.hka.cz/kultura/umelci/lichy/2008/akt08.asp>.

Дель Гаудіо С. (Київ, Україна)

Лексеми молізансько-неаполітанського походження у молізансько-хорватській мові

*Молізансько-хорватська мова є однією із мов слов'янських меншин на території Італії, яка тривалий час знаходиться у повному мовному контакті, спочатку - з італійськими діалектами, пізніше - зі стандартною італійською мовою. Вплив цих мов на мовлення слов'янського населення спричинив суттєві зміни на всіх мовних рівнях первісного (сербо-)хорватського діалекту мешканців так званого «мовного острова» - наше завдання полягає у виокремленні та тлумаченні (інтерпретації) певних лексем романського походження, що мають прямі аналоги у неаполітанській «мові» (діалекті).
Ключові слова: мовні контакти; слов'янські та романські мови; молізансько-хорватська мова; італійська і неаполітанська мови.*

Молізанско-хорватский язык, один из языков славянских меньшинств на территории Италии, который уже более пятисот лет находится в полном языковом контакте: прежде - с итальянскими 'диалектами', позже - со стандартным итальянским языком. Влияние этих языков на речь славянского населения стало причиной значительных грамматических и лексических изменений в первоначальном (сербо-)хорватском диалекте жителей этого 'языкового острова'. Задача статьи состоит в выделении и толковании некоторых лексем романского происхождения, имеющих прямые аналоги в неаполитанском 'языке' (диалекте).

Ключевые слова: языковые контакты; славянские и романские языки; молізанско-хорватский язык; итальянский и неаполитанский языки.

The so called 'Molise-Croatian' is one of the Slavic minority languages existing on the Italian territory. The long-term absolute language contact, initially with the Italian

'dialects' and later with Standard Italian, has caused considerable changes at grammar and lexical levels. The task of this contribution consists in highlighting and discussing some part of the Molise-Croatian vocabulary of Romance origin that has direct correspondences with the Neapolitan "language" (dialect).

Key words: language contacts; Slavic and Romance languages, Molise-Croatian, Italian and Neapolitan.

Стан та існування хорватського «мовного острова» у південно-східній Італії, в області Молізе, мало відомі українській славистиці, незважаючи на численні дослідження західноєвропейських вчених. Стаття спрямована на заповнення цієї лакуни і намагається презентувати загальні аспекти цієї мовної специфіки з метою зосередження на певних лексичних рисах діалектного походження, що дотепер було поза увагою дослідників.

В наш час німецький професор Вальтер Бреу (Walter Breu)^{*} вважається найбільш авторитетним вченим, який займається так званою молізансько-хорватською мовою τ на всіх мовних рівнях. Останній, разом з італійцем Джованні Пікколі (Giovanni Piccoli), навіть видав великий словник з молізансько-хорватської мови (Dizionario croato molisano, 2000) [7], де усі статті пояснюються трьома мовами: хорватською, італійською та німецькою і, звичайно, з прикладами із молізансько-хорватської мови. Крім того, В. Бреу, аби відновити мову, переклав французьке оповідання «Маленький принц» молізансько-хорватською мовою і зараз готує першу повну граматику цієї мови^{**}.

Серед перших дослідників ХХ ст.^{***}, які звернули увагу на різні аспекти (історичні, культурологічні та лінгвістичні) молізансько-хорватської мови, треба обов'язково згадати професора Решетара Мілана (Rešetar Milan) [10; 11]. Ще існує низка авторів, – що не видавали свої дипломні роботи, присвячені цій проблематиці: вищезгаданий Дж. Пікколі [12], А. Пікколі (Agostina Piccoli) [13], П. Сабелла (Sabella Pasqualino), який відносно недавно опублікував ілюстрований словник [15] для дітей (2005) і, звичайно, варто згадати про Ч. Бароне [2; 3].

Молізансько-хорватська^{****} мова, офіційна назва *naš jezik*^{*}, тобто «наша

^{*} Повний список публікацій є доступним на сайті університету м. Констанц (Konstanz), Німеччина [16], а також за додатковою електронною адресою [17].

^{**} Додаємо, що у вищезгаданому словнику вже можна знайти граматичний конспект.

^{***} Безперечно, зацікавлення цією громадою почалося ще з ХVІІ ст. і навіть раніше, наприклад, «Історичні спогади області Саннію, м. Ісернія, 1646 року [5] або «Академічний географічний словник Неаполітанського Королівства», Неаполь 1797 р. [8] тощо.

^{****} Зауважимо, що раніше деякі вчені називали її також сербсько-хорватською мовою з Молізе. Ми не будемо дискутувати у цій статті про властивість цього терміну.

мова» або прислівникова конструкція *na-našu*, що означає «по нашому»* (пор.: італ. *croato molisano*; нім. *Molise Kroatisch*; хор. *Moliški Hrvatski* або *Molizanski hrvatski*; додаткові італійські назви *slavisano*, *slavo molisano*) – це одна з слов'янських мов меншин, якою розмовляють в італійській області Молізе (східно-південна Італія) у трьох невеликих містечках провінції м. Кампобассо (Campobasso): Аквавива Коллекроче (італ. *Acquaviva Collecroce*; хор. *Živavoda-Kruč*) Монтемітро (італ. *Montemitro*; хор. *Mundimitar*) та Сан Феліче (італ. *San Felice del Molise*; хор. *Stifilić (Filič)*). Раніше ця мова також вживалася у м. Палата (*Palata*) і Черрителло (італ. *Cerritello*; хор. *Čirit*). Ці міста знаходяться приблизно у тридцяти кілометрах від Адріатичного моря. Таке уточнення є важливим, щоб зрозуміти історію заселення цих територій. За найбільш вірогідною версією, слов'янський міграційний рух до Італії** почався біля 1500 року, внаслідок турецького нашествия***. Існують різні гіпотези щодо походження такого слов'янського населення.

За найбільш вагомою гіпотезою [4, 274], предки сучасних хорватів із Молізе приїхали приблизно п'ятсот років тому з берегів ріки Неретви (*Narenta*), яка розташована між Хорватією і Герцеговиною. Їхня мова генетично належить до так званої штокавсько-ікавської (*Štokavo-ikavo*) діалектної групи з певними рисами чакавського (*čakavo*) діалекту. Крім історичних документів і аналізу антропонімії, додаткові дані про реальне походження цього населення походять з лінгвістичних матеріалів, особливо фонетики, лексики та морфології. Наприклад, відсутність закінчення *-a* у родовому відмінку множини, що є типовим для сучасної хорватської мови і яке з'явилося тільки у XVI ст.; незначна кількість тюркських слів у лексиці; конструкції за зразком *je nosija*, замість стандартної хорватської мови *nosio je* тощо.

Молізансько-хорватська мова є переважно усною «мовою», якій притаманні саме мовленнєві характеристики, незважаючи на нещодавні спроби вчених-славістів і ерудованих осіб зафіксувати її письмовий

* До речі, ми помітили, що подібними термінами користуються українці, які живуть в Італії, аби підкреслити належність до української нації.

** Це був, звичайно, не перший міграційний рух з Балканського півострова до Італії; у попередній епохи подібна міграція відбувалася завдяки тісним історичним та комерційним зв'язкам між країнами Адріатичного моря.

*** Турецька навала Балканського півострова спричинила пересування народів із внутрішніх територій до Далматського узбережжя, яке в той час перебувало під протекцією Республіки Венеції та Рагузи (пор.: італ. *Ragusa*; тепер: *Dubrovnik*). Перенаселення далматських територій і обмежені економічні ресурси змусили слов'янське населення шукати інші можливості виживання. Королівство Неаполь запропонувало деяких територій області Молізе, які були незаселеними внаслідок землетрусу 1456 року [9].

варіант [7]. За дефініцією В. Бреу: «*Die Moliseslawische ist keine Schriftsprache. Gelegenheitsdichtungen oder vereinzelt Schreibernsuehe in kurzlebigen Zeitschriften zeigen in der Regel spontane Adaptionen der kroatischen, seltener der italienischen Orthographie. Mit dem Wörterbuch von Breu und Piccoli (2000), das sich ebenfalls an die kroatische Orthographie anlehnt, aber auch den typischen Erscheinungen des Moliseslawischen Rechnung trägt, liegt erstmals eine Standardisierung vor**».

Хорватська (слов'янська) основа цієї мови є очевидною, незважаючи на міцну інтерференцію на всіх структурних рівнях внаслідок постійних мовних контактів з романським оточенням. Романський вплив на хорватську історично можна поділити таким чином: а) ранній контакт з південно-італійськими діалектами; б) контакт з італійською літературною мовою, особливо протягом останнього століття [4, 274].

Взагалі, можна погодитися з В. Бреу в тому, що романський вплив у лексиці є різноманітним. Наші спостереження підтверджують, що молізансько-хорватська мова запозичила з італійської мови та діалектів не тільки нові і специфічні реалії культури і терміни сучасних технологій, як це завжди відбувається за загальними законами мовних контактів, наприклад, *magin^a* (укр. машина, див.: нижче, діалектні лексеми), а також замінила частково первісний, слов'янський словниковий склад, наприклад, вживання дієслова *lejit* (укр. читати) замість хорв. *čitati*; або семантичні зміни: хорв. *grad* (укр. місто) означає *село*, проте *čita*, запозичення з італійської мови *città*, означає (велике) *місто*; ще спостерігається заміна слів, наприклад, широке вживання з боку молодого покоління дієслова *kapit* (укр. розуміти, пор. італ. *capire*; також див.: нижче) замість хорв. *razumit*. Ще типовим для цієї мови є втрата числівників хорватського походження на користь італійських числівників. З іншого боку, ще зберігаються слова, які тривалий час не вживаються у хорватській стандартній мові, наприклад, *grem* (укр. ходити) 1-а особа однини. У фразеології, очевидно перевага романського впливу, як у фразеологічному виразі, *ko je sa vidija sa vidija = chi si è visto s'è visto* (укр. еквівалент: *миукай вітра в полі; лови вітра в полі; доганяй вітра в полі*). Доречним є також міркування про те, що у будь-який час, через послідовність та постійність мовного контакту, молізансько-хорватська мова може інтегрувати нові запозичення [4, 277-278].

* Переклад: «Молізансько-хорватська мова не є письмовою. Випадкові вірші або спорадичні намагання друкувати нею у короткострокових журналах показують, як правило, спонтанні пристосування (адаптації) до хорватської, рідкіше до італійської, орфографії. Завдяки словнику Бреу та Піколі (2000), який спирається переважно на хорватську орфографію, але також зважає на типові риси молізансько-хорватської мови, вперше відбулася стандартизація» [17].

Зауважимо, що дослідники менш звертали увагу на діалектний склад цієї мови, який є пов'язаний з першим пунктом вищезгаданої класифікації (див. а). На нашу думку, переважна більшість студій про молізансько-хорватську мову не ґрунтовно розглядали діалектні лексичні елементи і навіть не намагалися виокремити неаполітанські діалектизми від інших. Наш обмежений внесок має намір ізолювати (відокремити) «неаполітанізми» або лексичні одиниці (які є складовою частиною неаполітанської «мови») – з хорватської й італійської мов та молізанського діалекту.

Спочатку варто стисло характеризувати неаполітанську «мову». Неаполітанська мова (неап. *lingua napulitana*, *napulitano*; італ. *lingua napoletana*, *napoletano*) вважається діалектом італійської мови через історично-політичні причини, особливо внаслідок об'єднання Італії (1859-61). Насправді, цей «діалект» або неаполітанська мова має всі ознаки повноцінної мови, оскільки вона багата літературними творами різних епох (театральні п'єси, поезія, казки, прислів'я, молитви, оповідання, пісні*, фільми тощо (останнім часом вона є навіть в Інтернеті). Також існує незначна кількість наукових текстів. Додамо, що неаполітанська мова була однією з офіційних мов королівського палацу м. Неаполь під час правління Бурбонської династії.

Останнім часом, також були опубліковані граматики та словники з неаполітанської мови, але поки що вони ще не містять однозначних правил орфографії, морфології та синтаксису. Проте, різноманітність «класичних» неаполітанських текстів, *de facto* пропонує головні правила писання і граматики. Неаполітанська мова – поширена в Південній Італії, особливо в області Кампанії, де розташований сам Неаполь; в округах південного Лаціо, наприклад, Гаєті та Сорі; у північній Калабрії; північній і центральній частинах Апулії і, звичайно, в області Молізе, чий діалект сприймається неаполітанцями як різновид їхнього. За межами Італії ця «мова» поширена в невеликих громадах – таких країн як Канада, США, Бразилія, Аргентина, Бельгія та Франція, де традиційно перебувають колишні неаполітанські емігранти. Згідно з певною статистикою [18], неаполітанська мова має приблизно десять мільйонів мовців у всьому світі; зрозуміло, що переважна їх більшість мешкає в Італії (приблизно 7.500.000).

Діалектні (неаполітанські) лексеми у молізансько-хорватській мові

Ми відбирали лексеми із «Молізансько-хорватського словника» В. Бреу та Дж. Пікколі [7] і порівняли їх з статтями «Неаполітансько-італійського словника» Р. Андреолі (Raffaele Andreoli) [1], тому номер сторінок у першій шпальті відноситься до праці В. Бреу і Дж. Пікколі, інший номер – до словника Р. Андреолі.

* Мова більшості класичних італійських опер. Зокрема, відома пісня *O' Sole Mio* виконується на неаполітанському «діалекті».

МОВОЗНАВСТВО

Молізансько-хорватський словник	Пояснення	Неаполітансько-італійський словник
aco [ˈatso] c.3 ačar [aˈʃar] – ч., c afit [aˈfit] – ч.	вигук: італ. caspita! хорв. Vidi vraga! італ. acciaio, хорв. čelik; укр. сталь. італ. affitto, хорв. najam; укр. оренда.	* acciaio, c. 7 affitto, c. 15 artista, c. 42
artišt [aˈrtiʃt] – ч., c. 5 цей приклад показує типову палаталізацію тих північних діалектних варіантів, які є відсутніми у самій неаполітанській мові.	artigiano, obrtnik, укр. ремісник.	
bandera [baˈndeːr̩a] – ж., c. 8	bandiera, zastava; укр. прапор.	bannera, c. 52; nn = феномен прогресивної асиміляції, типовий для південних діалектів (оско-умбрійський субстрат) [6,82].
butega [buˈteːg̩a] – ж., c. 18	negozio/bottega, prodavaonica, укр. крамниця.	*
butilja [buˈtilʲa] – ж., c. 18	bottiglia, staklenka, укр. пляшка.	butteglia, c. 61
ci [tsi] – ч (невідм. форма), c. 19	zio, stric, ujak, tetak, укр. дядько, літня людина; дядечко (при звертанні), наприклад ci Nikola; ci Mokele (zi Michele).	ziˈ, c. 470
cica [ˈtsits (a)] - ж., c. 19	mammella, seno, dojka ж. prsa c., груди.	zizza, c. 470
cukulun [tsukuˈluːn] – ч, c. 21	ratto, ‘grosso topo’, štakor m.; укр. пацюк.	zuculone, c. 472
difičil [diˈfiːʃil] – прикметник, прислівник, c.29	difficile, težak, složen; важкий / важко тощо.	difficil(e)
dōr – прислівник, c. 32	doro, poslije, укр. потім, пізніше.	doppo, c. 146
galinar – ч, c. 43	pollaio, kokošinjac, укр. курник	*
*kjuṛ – ч, c. 293;	із словника (італійської → na našu)	chiuppo, c. 103
makaran /e – ч, c. 97	tjestina; пор. хор. діал. <i>makaran</i> означає різновид італійської «ласти», який сьогодні називають «ziti» або «renne». Сема- нтичне розширення цього терміну стало означати в багатьох мовах усі види макаронних виробів.	maccarune, c. 180
maškatura – ж., c. 101	serratura; sin. ključanica, укр. замок;	mascatura, c. 223
spingula – ж., c. 198	spillo, broš, укр. шпилька тощо.	spingula, c. 397
spisa [spisə] - прислівник, c. 198	spesso, često, укр. часто.	spisso, c. 397
vavuz – ч, c. 238	bavoso, slinavac (čovjek), укр. слинявий.	vavuso, c. 452
veloč – c. 239	veloce, прикметник brz, прислівник vte, укр. швидкий – швидко.	veloc(e)
verd – невідмін., прикметник, c.239	verde, zelen, укр. зелений.	verd(e)

Є вирази, вигуки та слова, які вживаються у розмовній неаполітанській мові, але не зафіксовані у всіх словниках неаполітанської «мови», оскільки майже всі словники неаполітанської зберігають лише лексеми, що належать до так званої класичної або літературної неаполітанської мови і мають консервативну орфографію. Ці форми наближені до літературної італійської мови. Саме тому, ці слова передаються у неаполітанському словнику із закінченнями, які часто не вимовляються, точніше, мають не чіткий голосний [ə]. Ще зауважимо, що фонетика певних лексем молізансько-хорватської мови незначно відрізняється від неаполітанської; їх можна виокремити як

загальні південно-італійські діалектні форми (у вузькому розумінні, кампансько-молізанського типу, хоча вони є типовими і для інших південних діалектів, де існує субстрат давньоскої мови «*lingua osca*»), які проникли в хорватську мову Молізе і адаптувалися до неї.

Підкреслимо, що важко чітко вирізняти неаполітанські форми від молізанських тому, що неаполітанська мова тривалий час функціонувала як одна з державних мов неаполітанського Королівства (див. вище) і впливала на всі інші південно-італійські діалекти (адстрат). Щодо історичної зміни лат. *pl* > *plj* > *kj* (графічно, *chj*), див.: *kjur* (у традиційній орфографії *chiurpo*), підкреслимо, що така риса є типова для певних центрально-південних італ. діалектів і особливо поширена у неаполітанській мові; наприклад, італ. *pioppo* (тополя) = неап. *chiurpo* [6, 115]. Це додатковий доказ того, що важко відокремити неаполітанські слова від молізанських, і тому не можна говорити лише про діалектизми молізанського діалектного походження, як пропонує В. Бреу. Нагадаємо, що усі наведені приклади, маркіровані астериском (*),

Переважна більшість лексем, що починаються з приголосних <f> [f], є романського походження: італійського або діалектного [7, 37]. Додамо, що під діалектом, на відміну від підходу В. Бреу, ми маємо на увазі не тільки молізанський, а також неаполітанський. Дійсно, всі наступні приклади є також неаполітанськими лексемами і звучать однаково у цій «мові»: *fačil* – (предикативна форма), пор. неап. *facil(e)*, хорв. *lagan, jednostavan*; укр. *просто* [7, 37]; *fat* – ч., італ. *fatto, racconto*, хорв. *ripovijest* [7, 38], укр. *факт, оповідання*; *fes* – прикм. італ. *fesso*, хорв. *glup* [7, 39], укр. *дурень* тощо. Цікаво, що відібраний В. Бреу та Дж. Пікколі приклад прийменника *fin(e)* – італ. *fino*, хорв. та укр. *до* стосується Неаполя *fin(a)* у *Napulu* [7, 39] – укр. *до Неаполя*; це підтверджує припущення, запропоноване вище стосовно неаполітанського адстрату у культурах усіх інших народів колишнього Королівства. Адже у цій конструкції, другий прийменник <u> є хорватського походження, так само і закінчення - **u** в слові *Napul-u*. У неаполітанських варіантах, за правилом, закінчення має бути на - **e**: *Napul-e*. Іншою тенденцією є те, що числівники діалектного походження поступово замінюють слов'янські. Наприклад, *cing* [tʃing] – італ. *cinque*; синонім хорв. *pet*, укр. *п'ять*; *dučjend*, італ. *duecento*, синонім *dvjesto*, укр. *двісті*; *dujmila* – італ. *duemila*, синонім *dvije tisuće*, укр. *дві тисячі* тощо. Зауважимо, що вимова (фонетична реалізація) цих форм збігається з деякими варіантами неаполітанської «мови».

В. Бреу та Дж. Пікколі [7,40] також спостерігали, що відсутність у сучасній хорватській мові Молізе еквівалента італійського прийменника *fra* (пор. хор. *za* + асс.) у значенні 'через' + знахідний для вираження обставини часу в таких фразах як 'через місяць', 'через п'ять місяців' тощо, спричиняє «італізацію» усіх членів словосполучень, наприклад, *fra na misac, fra čing miž*. У словосполученнях часто спостерігаються гібридні конструкції, наприклад, *nima dukacijune* [7,34], де перший елемент є еквівалентом українського присудка *немає*, що сполучений з діалектним прикметником *dukacijune*, яке означає *виховання, поведінка*; пор. хор. *dobra naobrazba*.

На лексичному рівні, зауважимо формальну ідентичність між розмовними варіантами неаполітанської мови і молізансько-хорватською мовою таких слів: *mena* (вигук) – італ. *orsù*, хор. *hajde! Naprijed!* [7, 104], укр. *вперед, давай*; *merikan* (прикметник) – італ. *americano*, хор. *američki* [7, 105], укр. *американський*; *mićicja* (іменник, ж.), італ. *amicizia*, хор. *prijateljstvo* [7, 106], укр. *дружба*; *talijan* (прикметник / іменник), італ. *italiano*, хор. *talijanski* [7, 217], укр. *італійський / італієць*.

Підсумовуючи зазначимо, що хорватська мова із Молізе, або молізансько-хорватська, є однією з багатьох слов'янських мов меншин у світі; вона оточена романським середовищем і знаходиться в ситуації абсолютних мовних контактів під постійним впливом італійської мови (особливо з другої половини ХХ ст.), та італійських діалектів. За міжнародною дефініцією, її також можна визначати як «мовний острів» (пор.: нім. *Sprachinsel*; італ. *isola linguistica* тощо).

Завдяки дослідженням численних вчених вдалося поглибити мовну свідомість мовців цього варіанту (сербо-) хорватської мови. Крім того, певні намагання деяких науковців, навіть створили базу для потенційної майбутньої стандартизації переважно усної мови (словники, переклади, оповідання тощо). Дослідження молізансько-хорватської мови охоплюють майже всі культурні й історичні сфери, а також мовні рівні. Нам залишилося лише уточнити й відокремити певні лексеми, які також можна вважати лінгвістичною спадщиною неаполітанської «мови», носієм якої є автор.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Andreoli R.* Vocabolario Napoletano – Italiano. – Napoli, 1983;
2. *Barone Ch.* Une situation de Trilinguisme: l'enclave croate d'Acquaviva Collecroce province de Campobasso (Italie). – Université Stendhal Grenoble III nov. 1991;
3. *Barone Ch.* La parlata croata di Acquaviva Collecroce. Studio fonetico e fonologico. – Firenze, 1995;
4. *Breu W.* Das Moliseslavische // Einführung in die slavischen Sprachen. Peter Rehder (Hrg.), dritte verbesserte und erweiterte Auflage. – Darmstadt, 1998, S. 274-278;
5. *Ciarlanti G.-V.* Memorie Historiche del Sannio. – Isernia, 1646;
6. *Devoto G., Giacomelli G.* I dialetti delle regioni d'Italia. – Milano, 1994;
7. Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce. Dizionario, registri, grammatica, testi. A cura di W. Breu, G. Piccoli. – Campobasso, 2000;
8. *Giustiniani L.* Dizionario geografico ragionato del Regno di Napoli. – Tom IX. – Napoli, 1797;
9. *Neri P.* I Paesi Slavi del Molise. – Campobasso, 1980;
10. *Rešetar M.* Die Serbokroatischen Kolonien Südtaliens. – Wien: Schriften der Balkankommission Linguistische Abteilung, 1911;
11. *Rešetar M.* Le colonie serbocroate nell'Italia meridionale. A cura di W. Breu e M. Gardenghi (traduzione italiana dell'originale tedesco Die Serbokroatischen Kolonien Südtaliens, Wien 1911 con prefazione, note e bibliografia aggiornata). – Campobasso, 1997;
12. *Piccoli G.* Il lessico nelle colonie slave del Molise. Tesi di laurea. – Roma, 1968;
13. *Piccoli A.* Fonološki prikaz govora u Montemitru. Diplomski rad. – Zagreb, 1993;
14. *Sabella P.* Fonološki prikaz kručanskog govora. Tesi di laurea. – Zagreb, 1996;
15. *Sabella P.* Vocabolario illustrato per bambini: na našu-italiano-croato. – Acquaviva Collecroce / Kruč, 2005;
16. <http://www.uni-konstanz.de/FuF/Philo/Sprachwiss/slavistik/breu/PubGesamt.pdf> (15.04.2011);
17. <http://www.unikonstanz.de/FuF/Philo/Sprachwiss/slavistik/acqua/MoliseBibliotat.pdf> (15.04.2011);
18. http://it.wikipedia.org/wiki/Lingua_napoletana (15.04.2011).